

Kronika

NAUJOJI RŪPESČIO ETIKA – NAUJI RŪPESČIAI

2013 m. gruodžio 20 d. buvo apginta Renatos Bikauskaitės disertacija „Rūpesčio etikos normatyvumo problema“. Disertacijoje nagrinėjama besiformuojanti nauja etikos teorija – rūpesčio etika. R. Bikauskaitės disertacija yra pirmasis tyrimas Lietuvoje, skirtas šiai problemai. Tarybos gynimo posėdžiui pirmininkavo prof. M. P. Šaulauskas. Oponentai – doc. dr. A. Žukauskaitė ir prof. G. Mažeikis. Disertacijos mokslinis vadovas – prof. A. Jokubaitis, disertacijos konsultantė – doc. dr. N. Radavičienė.

R. Bikauskaitė disertacijos pristatymą pradėjo nuo rūpesčio etikos ištakų, t. y. Carol Gilligan knygos *In a different voice*, kurioje, viena vertus, nagrinėjama rūpesčio moralinės perspektyvos ir moterų patirties sąsaja, kita vertus, pateikiama nauja etikos paradigma, kuri peržengia moteriškojo rūpesčio sampratos ribas. Vėlesni rūpesčio etikos plėtotojai ir kūrėjai, tęsė disertantė, nors ir nepateikia vieno atsakymo, kas yra rūpesčio etika, tačiau visus juos vienija prielaida, kad *rūpestis, rūpinimasis* yra pagrindinė etikos kategorija. Disertantės teigimu, čia sutarimas ir baigiasi – rūpesčio etikoje dar nėra vieno rūpesčio sąvokos apibrėžimo: vieni autoriai sako, kad rūpestis yra dorybė, kitų teigimu – tai darbas, veikla, nukreipta į kito asmens poreikio patenkinimą, tretį rūpestį apibrėžia kaip specifinį santykį, kur svarbūs tiek jausmai, tiek veikla, dar kiti

teigia, kad tai yra praktika, apimanti tam tikrus veiklos standartus ir vertybes.

Pagrindinė disertacijoje nagrinėjama problema yra rūpesčio etikos normatyvinis neapibrėžtumas. Anot disertantės, rūpesčio etiką jos oponentai, o kartais ir šalininkai vertina kaip deskriptyvinę teoriją – jų teigimu, tai yra daugiau etikos funkcionavimo aprašymas, o ne nuoroda į etinį privalėjimą sukuriančias normas. Kita vertus, kaip pažymėjo R. Bikauskaitė, daugelį rūpesčio etikos kūrėjų vienija pozicija, kad rūpestis, rūpinimasis ir neturi būti kildinimas iš konkrečių moralės normų, moralinių įsipareigojimų ar universalių moralės principų. Disertantės pristatytos autorės Nel Noddings, kuri formuoja filosofinį rūpesčio etikos pagrindą, teigimu, moralės šaltinis yra konkretus santykis su kitu žmogumi, inicijuojantis moralinio veikėjo rūpestingą atsaką, todėl kontekstualumas, konkretumas, situacinis jautrumas, sąmoningas vengimas formuoti universalias etines normas yra tai, kas sudaro šios etikos bruožų specifiškumą. Iš to išeina, kad pamatinis rūpesčio etikos bruožas yra jos reliacinis pobūdis, todėl rūpesčio etikos atspirties taškas yra ne autonominis, atomizuotas subjektas, bet reliacinis moralinis veikėjas, kuris formuojamas ir konstituojamas santykyje su kitais. Atitinkamai disertacijoje keliamas tikslas yra normatyvinio rūpesčio etikos turinio plėtra ir nustatymas normaty-

vinio žodyno, kuris adekvačiai atspindėtų reliacinę dimensiją rūpesčio etikoje ir suteiktų aiškesnius kriterijus rūpinimosi santykiams, praktikoms vertinti bei apibrėžtų tam tikras gaires reliaciniam moraliniam veikėjui.

Disertaciją sudaro trys dalys. Pirmoje dalyje, siekiant apibrėžti rūpesčio / rūpinimosi sąvoką ir išryškinti rūpesčio etikos reliacines prielaidas, analizuojami darbai tų autorių, kuriuos dabar būtų galima vadinti klasikiniu rūpesčio etikos branduoliu – Carol Gilligan, Nel Noddings, Sara Ruddick.

Antroje disertacijos dalyje nagrinėjama normatyvinio turinio ir normatyvinio žodyno problema rūpesčio etikoje. Disertantė išryškina dvi stovyklas autorių, kurie kuria ir plėtoja rūpesčio etikos normatyvinį žodyną. Pirmiausia nagrinėjami vidiniai rūpesčio etikos ištekliai ir analizuojami N. Noddings, S. Ruddick, Virginijos Held darbai, kurie apima pamatines prielaidas ir normatyvines idėjas apie motinos ir vaiko santykius bei motinystės praktiką. R. Bikauskaitė atkreipia dėmesį į skirtumą, kad motinos ir vaiko santykiai daugiau išreiškia rūpinimosi reliacinį pobūdį, o motinystės praktika – veiklą, nukreiptą į vaiko poreikių patenkinimą ir jo ugdymą. Pabrėžtina, kad disertacijos autorė pateikia tiek feminizmo kritiką dėl siekio apibrėžti etinį rūpestį / rūpinimąsi per motinystės ir motinos ir vaiko rūpinimosi santykio vaizdinius, tiek atsaką į šią kritiką. Disertacijoje išskiriami tokie feministinės filosofijos atstovų argumentai: (1) reprodukuojant tradicinius motinystės vaizdinius, formuojamas esencialistinis požiūris į moterų vaidmenis, o motinystės, kaip socialinės institucijos, grindžiamos biologine funkcija, palaikymas tęsia moterų išnaudojimą; (2) motinos ir vaiko santykis pasižymi asimetriniu, prievartiniu pobūdžiu ir atitinka nelygiavertį dominavimo ir paklusnumo

santykį bei palieka atviras duris paternalizmo problemai.

Į minėtą kritiką disertacijoje atsakoma, kad tokį požiūrį į motinystę daugiausia formavo tradicinė moralės filosofija, grindžiama autonomiško, atomizuoto individo prielaida, o formuojamos rūpesčio etikos pagrindą sudaro reliacinis subjektas, kurio kontūrai išryškėja per motinos ir vaiko santykio modelį. Pasak autorės, rūpesčio etikos atstovai ne tik konstatuoja, kad šis santykis galėtų būti naujos etinės paradigmos pagrindu, tačiau ir patys formuoja kitokius motinystės įvaizdžius, jie kalba ne tik apie tai, kokios motinystės praktikos egzistuoja, bet ir kokios jos galėtų ir turėtų būti. Todėl disertacijoje analizuojami bandymai (S. Ruddick, V. Held, N. Noddings) naujai apibrėžti motinos ir vaiko santykį, motinystės praktiką, kuriuose formuluojami saviti reliacinių dorybių rinkiniai, normatyviniai idealai, kurie gerokai skiriasi nuo vyraujančių tradicinėje filosofijoje.

Iš gausios teorinės diskusijos disertacijoje taip pat galima paminėti dominavimo ir vienašališko priklausomumo problemą. Kaip teigia viena iš rūpesčio etikos kūrėjų, „sąžiningos motinos neperleidžia savo autoriteto vyresniesiems ir neskatina nekritiško vaikų paklusnumo, jos ne tiek nori išugdyti deramai besielgiančius vaikus, bet siekia išmokyti pasitikėti kitų valdžia, autoritetu ir kartu išlaikyti „pagarbią nepriklausomybę“ pastarųjų atžvilgiu“, o jei rūpestis virsta viešpatavimu, pavaldumu ir užgožia atsakomybės, abipusės priklausomybės, pažeidžiamumo aspektus, tuomet tai reiškia, kad tas santykis yra ne toks, koks turėtų būti. Tai gali būti pritaikoma ne tik motinai, bet ir tėvui, mokytojui, bet kuriam suaugusiajam. Anot disertantės, šitaip atskleidžiamas rūpinimosi etikos potencialas užpildyti spragas, kurias palieka tradicinė li-

beralioji moralė, pagal kurią užtenka nesikišti į kitų reikalus ir užtikrinti žmogaus teises. Disertacijos autorės teigimu, priklausomybė, kitų pagalbos per rūpinimosi poreikis, pažeidžiamumas yra universali žmonių patirtis.

Kitą stovyklą autorių, plėtojančių normatyvinį rūpesčio etikos žodyną, sudaro tie, kurie šį žodyną mėgina pripildyti kitų etinių teorijų sąvokų. Michaelas Slote'as rūpesčio etiką sieja su moralinio sentimentalizmo tradicija ir rūpestį / rūpinimąsi tapatina su empatija. Raja Halwani's rūpestį apibrėžia kaip dorybę ir rūpesčio etiką sieja su dorybių etika. Tačiau R. Bikauskaitė vertina juos kritiškai ir teigia, kad bandymas sieti rūpesčio etiką su šiomis dviem etinėmis teorijomis užgožia reliacinę šios etikos specifiką, nes apibrėžiant rūpestį / rūpinimąsi kaip dorybę ir jausmą dėmesio centre atsiduria moralinis veikėjas, o ne rūpinimosi recipientas, rūpestis / rūpinimasis imamas suvokti daugiau kaip privačios atsakomybės reikalas, o ne integrali platesnio reliacinio tinklo dalis.

Trečioje dalyje nagrinėjama rūpesčio etikos normatyvinio pagrindimo problema, kurios esminis klausimas „kodėl aš privalau rūpintis?“ – t. y. kaip galima pagrįsti moralinius įsipareigojimus rūpintis. Šioje dalyje teigiama, kad priklausomybės, abipusės priklausomybės ir pažeidžiamumo faktai lemia tai, kad žmonių poreikių patenkinimas priklauso nuo kitų žmonių, tačiau patys priklausomybės ir pažeidžiamumo faktai dar nėra pakankami tam, kad būtų galima pagrįsti mūsų moralinę pareigą rūpintis. Todėl disertacijos autorė rūpesčio etikos pagrindimui dar pasitelkia E. Levino filosofiją. Disertacijoje teigiama, kad E. Levino etikos sąvokos padeda pamatuoti ir reliacines rūpesčio etikos prielaidas, ir moralinius įsipareigojimus rūpintis. Disertantės teigimu, E. Levino veido ir atsakomybės

sampratos pagrindžia, kad būtent santykis su kitu žmogumi, nepriklausomai nuo to, ar tai būtų santykis su artimais, ar nepažįstamais žmonėmis, konstituuoja besąlygišką įsipareigojimą rūpintis. Anot disertantės, E. Levinas ne tik artikuliuoja tai, kas telpa į „moteriškos“ etikos apibrėžimą, plėtojamą rūpesčio etiką, t. y. akcentuoja santykių pamatiškumą, asimetrišką atsakomybę bei tarpusavio priklausomybę, pažeidžiamumą, atsaką į kito asmens poreikius, bet ir sugeba atskleisti šių rūpinimąsi konstituojančių veiksnių universalią etinę reikšmę.

Pirmasis oponentas profesorius G. Mažeikis savo atsiliepimą pradėjo nuo to, kad disertacijoje iš tiesų kalbama apie problemą: ar, kiek ir kaip rūpesčio etika atliepia normatyvumo problemą. Profesoriaus nuomone, klausimai ir atsakymai yra kvalifikuotai formuluojami, disertacija parašyta sklandžiai, argumentuota filosofine kalba, remiamasi daugeliu šaltinių, kurie tarpusavyje lyginami, korektiškai diskutuojami. Antroji oponentė daktarė A. Žukauskaitė taip pat sutiko, kad autorė disertacijoje išlaiko probleminį dėstymo būdą, beveik kiekvienam teiginiui pateikia kritinių kontrargumentų ir todėl darbą labai įdomu skaityti.

Profesoriui A. Mažeikiui visgi kilo klausimas, ką autorė vadina norma, normatyvumu, normatyviniu turiniu, kas šias normas formuoja ir kodėl apie tai buvo būtina kalbėti disertacijoje? Anot profesoriaus, R. Bikauskaitė, siekdama išskleisti rūpesčio etikos turinį, daugiausia derina dorybių etikos, sentimentalizmo, reliacijos požiūrius ir atitinkamai atnaujina dorybių etikos koncepcijas, kuriose pateikiama daugelis nagrinėjamų autorių metaforų, kaip Noddings „atidžios meilės“ idėja ir „motinystės praktikos metadorybė“. Atrodo, teigia profesorius, visos šios sąvokos

turi paneigti normatyvumo galimybes. Disertantė į šį klausimą atsakė, kad normatyvumas suprantamas labiausiai tradicine prasme kaip opozicija deskriptyvumui. Normatyvinė etika, anot disertacijos autorės, yra etika, kuri kelia klausimą apie privalėjimą, apie tai, kaip turėtume gyventi ir ką turėtume daryti. Be to, rūpesčio etika yra dar tik besiformuojanti ir labai įvairi etinė teorija, dėl to ir kyla normatyvinių sąvokų neapibrėžtumo problema, poreikis ją nagrinėti.

Įdomi problema išryškėjo atsakant į A. Žukauskaitės pastabą, kad disertacijos užribyje liko psichoanalizės kontekstas, kuriame centrinę vietą užima lyčių tapatumų problema. R. Bikauskaitė pažymėjo, kad rūpesčio etikos autoriai ir ji pati siekia, kad tie vaizdiniai, kurie konstituoja motiniškumą, moteriškumą, būtų atkabinti nuo lyties sampratos ir atskleistų universalų, bendražmogišką patirties aspektą. Abu minėti oponentai sureagavo į šį atsakymą kaip į paradoksalią teiginį, esą, motiniškumas tampa belytis. Disertantė dar sykį patvirtino, kad kai kurie autoriai rūpesčio etikoje siekia parodyti, kad prisiėmimas įsipareigojimo rūpintis vaiku gali būti taikomas bet kuriai lyčiai ir todėl motiniškojo rūpesčio universalizavimas ir siekis „išlytinti“ sutampa.

Taip pat abiem minėtiems oponentams kilo klausimų dėl Levino filosofijos ir rūpesčio etikos normatyvumo sąsajų. Abu oponentai sutiko, kad Levino filosofijos ir rūpesčio etikos sugretinimas yra visiškai pagrįstas, tačiau kyla klausimas, kokia prasme Levino etiką galima laikyti normatyvine? Ar Levino filosofija yra pamatiškumo normatyvumui filosofija, ar kvazi-pamatas tokiems samprotavimams, – klausė A. Mažeikis? A. Žukauskaitė kėlė klausimą, ar galima Levino filosofiją taip redukuoti, kad joje neliktų nei teologinio,

nei transcendentinio matmens, ir paversti jį socialinės rūpybos teoretiku? Taip pat oponentė abejojo teiginiu, jog „Levino etikoje <...> moteriškumo vaizdiny s svarbų vaidmenį dekonstruojant „vyrišką“ moralės diskursą ir formuluojant jam alternatyvą“, nes savo tekstuose, anot A. Žukauskaitės, Levinas pakartoja visus seksistinius stereotipus apie moteriškumą, geidulingumą ir gyvuliškumą, kurie vargu ar gali tapti kokios nors etikos pagrindu. Disertantės teigimu, jei laikytume, kad normatyvumo problematiką išsemia kantiška, neokantiška ir analitinės filosofijos pozicija, tuomet tai yra kvazi-pamatas. Tačiau šiame darbe normatyvumo problemą mėginama praplėsti, todėl ir pamato sąvoka vartojama laisviau. Pats sudėtingiausias klausimas, pažymėjo R. Bikauskaitė, yra dėl Levino filosofijos redukavimo, tačiau disertacijoje tikrai nenorėta paversti Levino socialinės rūpybos teoretiku. Svarbiausia, pasak disertantės, yra tai, kad Levino filosofija padėjo išryškinti reliacinio subjekto ir normatyvumo prielaidas, kurios kyla iš santykio, o ne iš principų. Taip pat disertantė pažymėjo, kad ji stengėsi atsiriboti nuo teologinių Levino filosofijos pagrindų ir išryškinti būtent etinio santykio pamatiškumą.

Pastabų ir klausimų taip pat pateikė kiti gynimo tarybos nariai. Profesorė J. Rubavičienė pradėjo nuo to, kad pati disertacijos tema nuteikia jaukiai: kalbama apie rūpybą, rūpiniimąsi, žodžiu, apie tai, be ko subyrėtų kasdieniai žmonės jungiantys saitai. Kita vertus, anot profesorės, ką labai sunku pagrįsti teorinėmis prielaidomis, kai prieinama prie paties moralinio veikėjo, to, kuris kažkodėl turi rūpintis, nors gal visai to nenori, vidinės motyvacijos klausimo. J. Rubavičienė pareiškė nuomonę, kad rūpesčio etikos problema kyla tik tada, kai rūpyba nebėra savaime suprantama ir kyla

klausimas, kodėl privalau slaugyti svetimą, tolimą, man atgrasų? Profesorė pažymėjo, kad disertacijoje pasigedo atsakymo į šį klausimą. Taip pat ji, kaip ir profesorius A. Tereškinas, pasigedo svaresnės pačios autorės teorinės pozicijos disertacijos polifonijoje.

Docentas A. Mickevičius teigė, kad disertantė puikiai gebėjo konceptualizuoti gausią ir skirtingą analizuojamųjų autorių literatūrą, suvaldyti sąvokinį aparatą taip, kad ši konceptualizacija „nesuprastina“ pačių analizuojamųjų autorių atstovaujамų pozicijų. A. Mickevičius domino klausimas, ar disertacijoje minima „rūpesčio moralinio balso“ ir „teisingumo“ priešprieša negalėtų būti lygiai taip pat taikoma ne tik moterims, bet ir vyrams? Taip pat, remdamasis pristatyta S. Ruddick pozicija rūpesčio atžvilgiu, kad „motinystės praktika remiasi rūpesčiu ir vaikų poreikiais, o tėvystės – galia ir kultūriniais reikalavimais“, kiek šaržuodamas ir suasmenindamas klausė, kokia logika vadovaujantis būtų galima teigti, jog kai vyras išeina „tėvystės atostogų“, tai reiškia, kad jam rūpės ne vaikai ir jų poreikiai, bet „galia“? Disertantė atsakė,

kad rūpesčio etikos atstovės nesieja rūpesčio, gebėjimo rūpintis su moterimi kaip biologine lytimi, bet su socialiniu kultūriniu vyriškumu ir moteriškumu įvaizdžiais. Remdamasi C. Gilligan, disertacijos autorė teigė, kad rūpestis priklauso moteriškajam socializacijos projektui, o teisingumas – vyriškajam, tačiau tai nėra prigimtiniai dalykai, todėl ir minėta skirtis yra socialinė kultūrinė, o ne prigimtinė biologinė.

Pabaigoje minėtinas šios disertacijos gynimo išskirtinumas – tai R. Bikauskaitės išraiškingas disertacijos pristatymas ir drąsi, laisva laikysena diskusijos metu. Tai kūrė nuotaikingą atmosferą sudėtingoje diskusijoje. Taip pat neabejodami normatyvumo problemos aktualumu rūpesčio etikoje ir disertantės kompetencija visi gynimo tarybos nariai teigė, kad diskusijoje kilę klausimai gali būti tolesnio perspektyvaus tyrimo dalis. Posėdžio pabaigoje gynimo tarybos nariai slaptu balsavimu vieningai nusprendė, kad Renatai Bikauskaitei būtų suteiktas humanitarinių mokslų srities filosofijos krypties daktaro laipsnis.

Andrius Dovydėnas